

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΕΙΩΝ ΛΑΥΡΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΟΚΥΨΑΣΑ ΚΥΒΕΙΑ

Με την ανατολή του το 1873, βρίσκεται στην Κυβέρνηση της χώρας τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη¹ ως πρωθυπουργό και την ελληνική οικονομική και πολιτική ζωή ανάστατη. Φλέγον θέμα είναι το Λαυρεωτικό, το οποίο έχει οξυνθεί πάρα πολύ λόγω των πιέσεων που ασκούν η Ιταλία και η Γαλλία προς την Ελληνική Κυβέρνηση. Παράλληλα, εμφανίζεται την εποχή αυτή ένας πρωτοφανής, για τα ελληνικά δεδομένα, κερδοσκοπικός παροξυσμός, που εκδηλώνεται με την μορφή της μεταλλομανίας και τραπεζομανίας². Είναι η εποχή, που ιδρύονται με την πρωτοβουλία ομογενών και εντοπίων κεφαλαιούχων, η Γενική Πιστωτική Τράπεζα³ (Γ.Π.Τ.) και η Τράπεζα Βιο-

1. Ο Επ. Δεληγεώργης είχε ήδη αναλάβει εξουσία από την 8η Ιουλίου 1872· θα παραμείνει στην Κυβέρνηση μέχρι την 9η Φεβρουαρίου 1874. Θα είναι η πρώτη Κυβέρνηση από την εποχή που ήλθε στην Ελλάδα ο Γεώργιος με τόση μεγάλη διάρκεια (19 μήνες).
2. Χαρακτηριστικό της μανίας αυτής είναι σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας «Αλήθεια» της 9ης Δεκεμβρίου 1872, όπου εξιστορείται η περίπτωση μιας υπηρετρίας, που ίδρυσε στο Μόναχο Τράπεζα και δανειζόταν με υπερόγκους τόκους (μέχρι και 90%). Τελικά η απάτη ανακαλύφθηκε, η ίδια συνελήφθη, αλλά ο δυστυχής και αφελής κόσμος έκλαιγε τις χαμένες οικονομίες του. Η εφημερίδα υπογράμμισε στο τέλος τα εξής: «...ἐπί τήν ἀνάγνωσιν, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγκλιματίζεται καί ἐν Ἑλλάδι ἡ πρὸς πολλαπλασiasίν τῶν μετοχῶν τάσις».
3. Τον Απρίλιο του 1872 δύο ομάδες ομογενών ίδρυσαν την Πιστωτική Τράπεζα που εγκρίθηκε με το Β.Δ. της 5ης Απριλίου 1872 και την Τράπεζα της επί των Κινητῶν Αξιών Πίστεως που εγκρίθηκε με το Β.Δ. της 17ης Απριλίου 1872. Η πρώτη είχε ιδρυθεί με κεφάλαιο 8 εκατ. δρχ. και η δεύτερη με κεφάλαιο 6 εκατ. δρχ. Οι δύο αυτές Τράπεζες ιδρύθησαν από ομογενείς της Κων/πόλεως και της Οδησσοῦ, πράγμα το οποίο υποδηλώνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των ομάδων αυτών, ο οποίος θα οξυνθεί στο ζήτημα του Λαυρίου. Τον Οκτώβριο του 1872 οι δύο Τράπεζες των ομογενῶν θα ενωθούν σε μία, την «Γενική Πιστωτική Τράπεζα» (Γ.Π.Τ.) που εγκρίθηκε με το Β.Δ. της 10ης Οκτωβρίου 1872, με κεφάλαιο 14 εκατ. δρχ., διαιρεμένο σε 56 χιλ. μετοχές ονομαστικής αξίας 250 δρχ.

Ποια ήταν όμως η τύχη της Τράπεζας; Ο *Τρύφων Ευαγγελίδης*, στο έργο του «Τά

μηχανικής Πίστewος⁴.

Το Λαυρεωτικό ζήτημα είναι γνωστό ότι ανεφύη το 1871, μετά την ψήφιση του νόμου Υ' περί εκβολάδων⁵. Κατά την εποχή που το ζήτημα απασχολούσε την ελληνική και ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, έγιναν ορισμένες προσπάθειες για την ευοίωνη επίλυσή του. Αξίζει επομένως τον κόπο ν' ανατρέξουμε στις προσπάθειες αυτές, πριν καταλήξουμε στην ημερομηνία υπογραφής του συμβολαίου αγοράς της Εταιρείας Roux-Serpiery από τον Ανδρέα Συγγρό και την μετέπειτα εμφανισθείσα κυβεία.

Πρόταση της «Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας»

Στις αρχές του 1871, και ενώ το ζήτημα των εκβολάδων άρχιζε να προκαλεί ζωνχές συζητήσεις στη Βουλή και είλκυε το πανελλήνιο ενδιαφέρον, η Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία (Ε.Μ.Ε.) με αναφορά της στην Κυβέρνηση, πρότεινε την ανάληψη της εκκαμίνευσης κατ' αρχήν του 1/3 των εκβολάδων όλης της Λαυρεωτικής με πληρωμή στο Δημόσιο 50% του καθαρού

Μετά τόν Όθωνα» (Αθήναι 1896), μας πληροφορεί: «Ο Δεληγιώργης επεζήτησε την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων εις τόν τόπον, ίνα διά τούτων υποβοηθώσιν αι παραγωγικά δυνάμεις τής χώρας και συνετέλεσεν εις τήν ίδρυσιν τής Πιστωτικής Τραπεζής, άλλ' αὐτή απέτυχεν». Ο Ν. Νικολαΐδης, στο έργο του «Χρηματιστική Κλείς» (Αθήναι 1908), γράφει: «Τό Χρηματιστήριο τρεις από τίς ιδρύσεώς του διήλθε κρίσεις... Γ) Περί τά τέλη τοῦ έτους 1892 συνεπεία τής πτώσεως τής Πιστωτικής Τραπεζής, ήτις παρεκκλίνασα τοῦ προορισμοῦ της είχε καταστή παικτικόν γραφεῖον και παρεσκεύασε τό μοιραῖον τέλος, όπερ είναι ό κληρος όλων τών όμοειδών Τραπεζών...».

Για το χρονικό που προηγήθηκε για την ίδρυση της Τράπεζας, καθώς και τον ρόλο του ομογενειακού κεφαλαίου, βλ. Γ. Δερτιλή, Το ζήτημα των Τραπεζών (1871-1873), πρόλογος Κ.Θ. Δημαρά, έκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος ΕΤΕ, Αθήνα 1980. Βλ. επίσης Μιχ. Πλατανούλου, Ιστορία του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών, 1876-1976, Αθήνα 1976.

4. Ιδρυτές της «Τραπεζής Βιομηχανικής Πίστewος» αναφέρονται η ΕΤΕ, η Γενική Εταιρεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Οθωμανική Εταιρεία των Συναλλαγών και των Αξιών, η Πιστωτική Εταιρεία Παραγγελιών Κωνσταντινουπόλεως, οι Χρ. Ζωγράφος, Γ. Ζαρίφης, Ζ. Στεφάνοβικ, Αμ. Μαυρογορδάτος, Αρ. Βαλτατζής, Επαμ. Βαλτατζής, Στ. Δεκόζη-Βούρος, Γεώρ. Στρούμπος, Γεώρ. Βασιλείου, υποδιοικητής ΕΤΕ, Ψύχας Θεολόγος, Γεώρ. Σκουζές, Θ. Γκίκας, Σπ. Βαλαωρίτης, Π. Καλλιγιάς, Ζ. Νεγρεπόντης και Τρ. Μουτσόπουλος. Το καταστατικό της εγκρίθηκε με το Β.Δ. της 29ης Μαΐου 1873· ορίσθηκε αρχικό κεφάλαιο 5 εκατ. φράγκων, διαμεμένο σε 50 χιλ. μετοχές ονομαστικής αξίας 100 φρ. η κάθε μία. Για την ίδρυσή της και το καταστατικό της, βλ. εφημ. «Μέλλον», 19 Ιουνίου 1873. Η Τράπεζα συγχωνεύθηκε το 1906 με την Τράπεζα Αθηνών (Β.Δ. 18ης Ιουλίου 1906). Για τις δραστηριότητες της Τράπεζας, βλ. Μιχ. Πλατανούλου, ό.π., σελ. 51-2.
5. Κατά την άποψη του Ελληνικού Δημοσίου, η γαλλοϊταλική εταιρεία Roux-Serpiery

κέρδους και, εάν μέσα σε ταχθείσα εύλογη προθεσμία δεν εμφανισθεί κάποιος άλλος να προσφέρει τους αυτούς τουλάχιστον όρους, η Ε.Μ.Ε. προσφερόταν να αναλάβει την εκκαμίνευση των υπολοίπων 2/3 με τους ίδιους όρους. Η παραπάνω αναφορά υπογραφόταν από τους Μάρκο Ρενιέρη, Πρόεδρο της Εταιρείας και υποδιοικητή ΕΤΕ, Π. Ρεβελάκη, Εμ. Τομπάζη, Αλ. Θεοδωρίδη, Αρ. Παππούδωφ, Θ. Νέγρη, Ι. Περβάνογλου, Ν. Ευθυμιάδη και Ι. Περόγλου⁶.

Η πρόταση αυτή έπεσε σαν κεραυνός εν αιθρία στην ελληνική οικονομική και κοινωνική ζωή. Εύλογα γεννήθηκε σε πολλούς το ερώτημα, ποια ήταν η Εταιρεία αυτή και τι κρυβόταν πίσω από την πρότασή της;

Η «Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία»⁷ ιδρύθηκε κατά τον Μάιο του 1869, όταν οι λέξεις «μεταλλείο» και «μετάλλευμα» είχαν ταυτισθεί στη σκέψη των αφελών πολιτών με το θησαυρό και την ευτυχία· τα μέλη του Δ.Σ. ήταν άνθρωποι του Ελληνισμού της διασποράς, από την Κωνσταντινούπολη, την Οδησό και το Λονδίνο.

Είναι φανερό στον Serpieri, ότι η Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία είναι ο νέος ανταγωνιστικός παράγοντας της ιταλογαλλικής εταιρείας· αρχίζει να επεκτείνει τις δραστηριότητές της, η νέα αυτή εταιρεία, σ' ένα βιομηχανικό χώρο, όπου ο Serpieri και οι ξένοι είχαν το αποκλειστικό μονοπώλιο. Είναι γνωστό σ' αυτόν ότι η νέα Εταιρεία στηρίζεται στο ομογενειακό κεφάλαιο, το οποίο προσπαθεί να εισβάλλει στη χώρα μας.

Ο Serpieri, μπροστά στην πρόταση αυτή, αποστέλλει υπόμνημα στην Ελληνική Κυβέρνηση, στο οποίο προτείνει να παραχωρήσει όλα τα δικαιώματα της Λαυρεωτικής αντί 20 εκατ. δραχμών, καταβλητέων σ' αυτόν από το

είχε δικαίωμα στον υπόγειο πλούτο, όχι όμως στον υπέργειο· μπορούσε φυσικά να συνεχίσει την επεξεργασία των εκβολάδων που κείτονταν στο έδαφος, εάν θα πλήρωνε κάποιο τίμημα· ο νόμος της 20ης Μαΐου ήλθε ακριβώς να προστατέψει τα δικαιώματα του Δημοσίου, ορίζοντας στον εργολάβο να πληρώνει στο Δημόσιο φόρο 60% επί της καθαράς προσόδου (άρθ. 3).

6. Πρβλ. Μιχ. Πλατανοπούλου, ό.π., σελ. 53.

7. Το αρχικό κεφάλαιο της Εταιρείας, ύψους 500 χιλ. δρχ., διαιρεμένο σε χιλιόδραχμες μετοχές, αυξήθηκε διαδοχικά σε 3 εκατ. με την έκδοση 500 νέων μετοχών, με τέτοιο τρόπο, ώστε, μετά την αρχική σειρά να έχουν τελικά εκδοθεί πέντε νέες σειρές των 500 μετοχών η κάθε μία. Η Εταιρεία κατόρθωσε ν' αντλήσει από τον πτωχό αποταμιευτή συνολικά 1.275.000 δρχ. από τις εκδόσεις των μετοχών της υπέρ το άρτιον, πριν ακόμα εμφανίσει τα αποτελέσματα των σχετικών μεταλλουργικών εργασιών της. Η «Εφημερίς των Συζητήσεων» μας πληροφορεί, ότι κατά την 24η Απριλίου 1872 υπερκαλύφθησαν όλες οι μετοχές που προκηρύχθησαν μέσα σε λίγες ώρες και υπήρξε μεγάλη ζήτηση. Η ίδια εφημερίδα στο φύλλο της 10ης Ιουνίου του ίδιου έτους γράφει, ότι η τιμή της μετοχής της Εταιρείας ήταν ανώτερη από την αντίστοιχη τιμή της ΕΤΕ (Ε.Τ.Ε.: 2925, Ε.Μ.Ε.: 3300).

κράτος ή οποιονδήποτε ανάδοχο του σε δέκα δόσεις⁸.

Παράλληλα, η εφημερίδα «Αιών» σε δημοσίευσμά της⁹ διαψεύδει τις ειδήσεις περί αμυθίτου πλούτου των μεταλλείων και καταλήγει: «Εμβλέποντες εις ταῦτα, καί μάλιστα εις τήν κατάστασιν τῶν οικονομικῶν τῆς πατρίδος ἡμῶν, ὀφείλομεν πρωτίστως νά θεωρήσωμεν, ὡς λύσιν ἐπωφελεῖ καί ἔθνικὴν τοῦ Λαυρεωτικοῦ ζητήματος, ἐκείνην μόνην, ἣτις ἤθελεν ὑπηρετήσῃ οὐ μόνον τὰ ὕλικά, ἀλλά καί τὰ ἐν γένει οἰκονομικά τε καί ἠθικά συμφέροντα τῆς Πατρίδος, ἥτοι τήν λύσιν δι' ἧς ἠθέλομεν κατορθώσῃ οὐ μόνον νά εἰσέρχονται ἐτησίως εἰς τό δημόσιον Ταμεῖον τῆς Ἑλλάδος ὅσον οἶον πλεότερα χρήματα, ἀλλά καί ἥτις ἤθελεν ἀποδείξῃ ἡμᾶς, μὴ ποιῶντας διαζύγιον πρὸς τόν πεπολιτισμένον κόσμον, μὴ προωρισμένην νά χρησιμεύσῃ, ὡς ὄπλον ἐπιθέσεως, εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν καί τῶν πολεμίων τοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ, πρὸς ὑπηρεσίαν δέ τῶν σκοπῶν καί τῶν συμφερόντων τοῦ ἐν Ἀνατολῇ πρὸ αἰῶνων ἀντιπάλου μας, τῆς Τουρκίας»¹⁰.

Οι παραπάνω φράσεις αποτελούν νύξεις και υπαινιγμό εναντίον του Ανδρέα Συγγρού και του ομίλου του, ως οργάνου οικονομικής εισβολής της Τουρκίας στα συμφέροντα της Ελλάδας, μέσω της Τράπεζας Κωνσταντινούπολης.

Πρόταση Κυβέρνησης Βούλγαρη για εξαγορά της Εταιρείας

Μια νέα προσπάθεια εύρεσης λύσης του Λαυρεωτικού ζητήματος παρουσιάζεται από τις στήλες της εφημερίδας «Αιών» την άνοιξη του 1872¹¹, όταν στην εξουσία βρίσκεται η Κυβέρνηση Βούλγαρη¹², η οποία έχει αποδυθεί σ'

8. Ο Serpieri είχε υποβάλλει παρόμοια πρόταση προς την Ελληνική Κυβέρνηση τον Φεβρουάριο του 1871, όταν έγινε γνωστό το πόρισμα πενταμελούς επιτροπής που εξέτασε τα εδάφη του Λαυρίου και ανεβίβασε τα μεταλλεύματα σε αξία 200 εκατ. δρχ. και τα έξοδα σε 94 εκατ. δρχ., έτσι ώστε η Εταιρεία ν' απολαμβάνει 106 εκατ. δρχ. Για την πρόταση του Serpieri, βλ. εφημ. «Αιών» 13 Φεβρουαρίου 1871 με τίτλο: «Προς τον Κύριον Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου». Την πενταμελή επιτροπή αποτελούσαν οι Π. Βουγιούκας, Θ. Ηπίτης, Ι. Ροδίου, Δ. Παππαγεωργίου και Α. Κ. Χρηστομάνος· βλ. Έκθεσις περί των εν Λαυρίω Αρχαίων Σκωριών και της προσδοκώμενης εκ της ανακαμινεύσεως αυτών προσόδου· το φυλλάδιο βρίσκεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

9. Πρβλ. «Αιών» 10.4.1871.

10. Το δημοσίευμα επαναδημοσίευσε ο *Τάσος Βουρνάς* στο έργο του, *Τα Λαυρεωτικά - Η Χρεωκοπία του 1893*, έκδ. Φυτράκη, Αθήνα 1976, σελ. 52.

11. Πρβλ. εφημ. «Αιών» 31.3.1872.

12. Μετά την πτώση του Θρ. Ζαΐμη (18 Δεκεμβρίου 1871) εμφανίστηκε ο κίνδυνος του ακυβερνήτου, γιατί η Βουλή ήταν κατατεταγμένη σε τέσσερα κόμματα και κανένα δεν μπορούσε να δώσει βιώσιμη κυβέρνηση. Ο Βασιλεύς κάλεσε τους αρχηγούς Δ. Βούλ-

ένα διμέτωπο διπλωματικό αγώνα με την Ιταλία και Γαλλία¹³. Είναι η εποχή κατά την οποία η Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία έχει εδραιωθεί για τα καλά στην επιχειρηματική ζωή.

Την εποχή αυτή ο «Αιών» αφίσταται από τις προηγούμενες προς την ιταλογαλλική εταιρεία θέσεις του και προτείνει ν' αναλάβει το κράτος τη χρηματοδότηση της εκμετάλλευσης των εκβολάδων και σκωριών, με την προοπτική κερδών 500 εκατ. χρυσών δραχμών συνάπτοντας ανάλογα δάνεια στο εξωτερικό¹⁴.

Πώς όμως ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μια τέτοια λύση κατά την εποχή εκείνη, κατά την οποία λόγω της πτώχευσης του κράτους το 1843¹⁵ και του μη διακανονισμού των δανείων της Ελληνικής Επανάστασης¹⁶, οι θύρες του

γαρη, Αλ. Κουμουνδούρο και Επ. Δεληγεώργη και πρότεινε σύσταση μεικτού υπουργείου· ο Δεληγεώργης διεφώνησε και ο Βούλγαρης σχημάτισε Κυβέρνηση περιλαμβάνοντας και δύο Κουμουνδουρικούς, τον Παπαμιχαλόπουλο (των Οικονομικών) και Μπούμπουλη (των Ναυτικών). Ο σχηματισμός μιας τέτοιας Κυβέρνησης, «συντροφικής», έτυχε της ευνοίας της βασιλικής οικογένειας της Δανίας που επισκέφθηκε την Ελλάδα τον Ιανουάριο 1872· ο Βούλγαρης συνεργαζόμενος με τον Κουμουνδούρο πέτυχε περιφανή νίκη στις εκλογές της τετάρτης βουλευτικής περιόδου, τον Φεβρουάριο 1872 (23-27 Φεβρουαρίου 1872). Βλ. *Κ. Παπαρηγοπούλου*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, συμπληρωθείσα υπό Π. Καρολίδου, έκδ. 8η, τόμ. 7ος, σελ. 403, *Επαμ. Κυριακίδου*, Ιστορία του συγχρόνου Ελληνισμού 1832-1892, τόμ. Β', Αθήναι 1892 (φωτ. ανατύπωση Βασ. Ν. Γρηγοριάδη), σελ. 515-6, *Γ. Ασπρέα*, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, μέρος Β', Αθήναι 1930, σελ. 43-4. Ο Γ. Δερτιλής αναφέρει ότι ο Βούλγαρης είχε στην Κυβέρνησή του τρεις κουμουνδουρικούς, θέση όμως που δεν επαληθεύεται από τα ονόματα που συνθέτουν την Κυβέρνησή του· βλ. *Γ. Δερτιλή*, Το Ζήτημα..., ό.π., σελ. 79. Για τη δύναμη των Κομμάτων βλ. *D. Dakin*, Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923, ελλ. μετφ. Α. Ξανθόπουλος, έκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1984 σελ. 436-7.

13. Άλλα προβλήματα που είχε ν' αντιμετωπίσει η Κυβέρνηση Βούλγαρη ήταν οι εκκρεμείς διαπραγματεύσεις για τα δάνεια του 1824 και 1825 και η παράταση της σύμβασης με την Ιονική Τράπεζα για τη διατήρησή της στα Επτάνησα, όπου είχε το εκδοτικό προνόμιο. Μία ανάλυση των προβλημάτων επιχειρεί ο Γ. Δερτιλής στο προαναφερθέν έργο του, σελ. 87-95.

14. Πρβλ. εφημ. «Αιών», 30.3.1872.

15. Το 1833 συνήφθη το δάνειο των 60 εκατ. χρυσών φράγκων με την προσωπική εγγύηση της Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας· το δάνειο αυτό, όμως, δεν χρησιμοποιήθηκε επαφελώς για την τότε πτωχή και ερημωμένη λόγω του πολέμου ελληνική οικονομία και κοινωνία και συνέβαλε στην πτώχευση του έτους 1843. Από το συνολικό ύψος του δανείου αυτού, μόνο 27,5 εκατ. χρ. φράγκα δαπανήθηκαν για τις ανάγκες του Ελληνικού Κράτους, ενώ το υπόλοιπο ποσό παρακρατήθηκε στο εξωτερικό για χρεωλύσια από άλλες δαπάνες του δανείου. Βλ. *Π.Β. Δερτιλή*, Το Δημόσιον Χρέος της Ελλάδος και απόψεις περί του διακανονισμού του, έκδ. Αφοί Σάκκουλα, Αθήναι 1960, σελ. 160 κ.ε.

16. Πρόκειται για τα δάνεια των ετών 1824 και 1825· το α' δάνειο 5%, ονομαστικού ποσού

δανεισμού προς το εξωτερικό ήταν κλειστές¹⁷;

Κατά την περίοδο αυτή το Ελληνικό Κράτος είναι αναγκασμένο να προσφύγει στη σύναψη εσωτερικών βραχυπροθέσμων δανείων, κάτω από όρους, οι οποίοι είναι αρκετά δυσμενείς για το ίδιο· αναγκάζεται να υποθηκεύσει ελαιώνες ή να παρέχει άλλες εγγυήσεις, οι οποίες κλονίζουν και θίγουν τα μέγιστα την δημόσια πίστη¹⁸. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι το 1862 η Εθνική Τράπεζα παρέσχε στο Δημόσιο δάνειο ύψους 1 εκατ. δρχ., λαμβάνοντας ως εγγύηση τις προσόδους από τη Ναξία σμύριδα¹⁹.

Είναι, επομένως, η πρόταση της εφημερίδας «Αιών» άστοχη και απραγματοποίητη. Τον χαρακτηρισμό αυτό αποδίδει και η εφημερίδα «Μέλλον», η οποία σε άρθρο της, την 31η Μαρτίου 1872 αναλύει το άτοπο της πρότασης²⁰. Η ίδια εφημερίδα θα προτείνει σε μεταγενέστερο άρθρο της τη λύση της δημοπρασίας της Λαυρεωτικής²¹.

Κατά την προσωπική μας γνώμη μια τέτοια πρόταση θα περιέπλεκε την κατάσταση· και αυτό, γιατί έπρεπε κατ' αρχήν να λυθεί το νομικό θέμα που αφορούσε την κυριότητα των εκβολαδούχων γαιών. Η ίδια εφημερίδα πρότεινε χαρακτηριστικά να προκηρυχθούν σε δημοπρασία τμηματικά οι εκτάσεις του Λαυρίου. Γεννάται όμως το εύλογο ερώτημα, πώς θα ορισθούν —με τι κριτήρια— οι προς δημοπρασία εκτάσεις; Είναι σίγουρο ότι θα βρεθούν αρκετές προσφορές;

Τελικά, η πρόταση αυτή δεν θα εισακουσθεί και επομένως δεν θα πραγ-

---

κεφαλαίου £ 800.000, πραγματικού £ 472.000, δηλ. 59%. Το β' δάνειο 5%, ονομαστικού κεφαλαίου £ 2.000.000, πραγματικού £ 1.100.000, δηλ. 55%. Η υπηρεσία τους ανεστάλη το 1827 και αποσβέσθηκε το 1886 με ανταλλαγή των ομολογιών τους με ομολογίες του δανείου 4% 1881, 120 εκ. χρ. φρ. βλ. Α. Ανδρεάδη, Ιστορία των Εθνικών Δανείων, Αθήναι 1904 (αναστ. έκδοση υπό Δ.Ν. Καραβία).

17. Οι θύρες του δανεισμού από το εξωτερικό είχαν κλείσει το 1844 και άνοιξαν το 1879, εξ αιτίας του διακανονισμού της υπηρεσίας των δανείων της Επανάστασης, ο οποίος έγινε το 1878. Για τα δάνεια που συνάφθηκαν μετά το 1879, πρβλ. Π.Β. Δερτιλή, Περί του Δημοσίου Χρέους της Ελλάδος, στο «Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών», τόμ. 22ος, 1942, σελ. 3-31, ιδίου, Το Δημόσιον..., ό.π., σελ. 21-23 και ιδίου, Εγχειρίδιον Δημοσίας Οικονομικής, τχ. Β', έκδ. Αφοί Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 38 κ.ε.
18. Πρβλ. Π.Β. Δερτιλή, Περί του Δημοσίου..., ό.π., σελ. 5. Για μία ανάλυση του ελληνικού εσωτερικού δημοσίου χρέους βλ. Χ. Εξερτζόγλου, Τα εσωτερικά ελληνικά εθνικά δάνεια (1862-1876): Η τοποθέτησή τους στην Κων/πολη, στα «Ιστορικά», τόμ. 2ος, τχ. 4ο, Δεκέμβριος 1985, σελ. 297-312.
19. Πρβλ. Π.Β. Δερτιλή, Περί του Δημοσίου..., ό.π., σελ. 5. Ατυχώς, ο Χ. Εξερτζόγλου στην προαναφερθείσα εργασία του δεν αναφέρεται στο δάνειο αυτό.
20. Πρβλ. εφημ. «Μέλλον», 31.3.1872.
21. Πρβλ. εφημ. «Μέλλον», 28.4.1872: «Τι γίνεται, τι θα γίνη με το Λαύριον;» βλ. επίσης, Τ. Βουρνά, Τα Λαυρεωτικά..., ό.π., σελ. 79-82.

ματοποιηθεί. Η κυβέρνηση Βούλγαρη προσανατολίζεται σε δύο εναλλακτικές λύσεις: α') συνεταιρισμός του Ελληνικού Δημοσίου με την ξένη Εταιρεία και αποζημίωση των ξένων εταίρων για το ποσοστό που θα παραχωρούσαν στο Δημόσιο και β') ολική εξαγορά της Εταιρείας²². Η λύση που προκρίνεται είναι η εξαγορά²³. Οι συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα καταλήγουν στο ποσό των 16 εκατομμυρίων²⁴.

Ο Γεώργιος συμφωνεί επίσης και πιέζει τον Βούλγαρη να ολοκληρώσει τις επαφές με την Εταιρεία πριν από τις θερινές διακοπές. Ο Κουμουνδούρος επιμένει στα 11 εκατομμύρια υποστηρίζοντας ότι οι διαπραγματεύσεις θα πρέπει να συνεχισθούν και ως προς το ποσό²⁵. Οι Βούλγαρης και Κουμουνδούρος γνωστοποιούν στον Βασιλέα, ότι θεωρούν καλό να συνεχίσουν τις διαπραγματεύσεις με την Εταιρεία μετά τις θερινές διακοπές, γιατί κατά τη γνώμη τους υπήρχαν περιθώρια για μικρότερο ποσό²⁶.

Το Στέμμα διαφωνεί με την Κυβέρνηση για το χειρισμό του θέματος, διαφωνία που θα κορυφωθεί την 5η Ιουλίου, οπότε ο Βούλγαρης θα παραιτηθεί²⁷· αμέσως αναλαμβάνει την εξουσία η δωδεκαμελής ομάδα του Δεληγε-

22. Πρβλ. Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (Ε.Σ.Β.) Δ.Α. 41/12.7.1872, αγόρευση Βούλγαρη.
23. Πρβλ. F.O. 32/427 80/22.5.1872, Stuart προς Granville, *passim*., Γ. Δερτιλή, Το Ζήτημα..., ό.π., σελ. 105.
24. F.O. 32/42724/25.7.1872, Barrington προς Granville. Ο Βούλγαρης είχε προτείνει αρχικά 15 εκατ., τελικά υπεχώρησε στα 16 εκατ. Ο ίδιος είχε υποστηρίξει «ότι μια τέτοια διευθέτησις θα εξαρτηθή πολύ από την μετριοπάθεια της Εταιρείας και των δύο Μεγάλων Δυνάμεων που την προστατεύουν...» βλ. Αρχείον Υπουργείου Εξωτερικών (Α.Υ.Ε.), 1872, No 3913, εμπιστευτικόν, Βούλγαρης προς Βουδούρη και Υψηλάντη, Αθήναι 25 Μαΐου 1872· επίσης, No 3888, εμπιστευτικόν, Βούλγαρης προς Κουντουριώτη, Αθήναι 25 Απριλίου 1872. Αξίζει να σημειωθεί και η στάση των δύο χωρών που συνεβούλευσαν την Εταιρεία να έλθει σε απευθείας συνεννόηση με την ελληνική Κυβέρνηση. Βλ. Α.Υ.Ε. 1872, No 303, Ραγκαβής προς Βούλγαρη, Παρίσιοι, 6 Ιουνίου 1872 και No 111, Κουντουριώτης προς Βούλγαρη, Ρώμη, 7 Ιουνίου 1872.
25. Πρβλ. εφημ. «Παλιγγενεσία» 6.7.1872.
26. Ο Κουμουνδούρος πίστευε ότι υπήρχαν δυνατότητες για ευνοϊκότερο συμβιβασμό, ενώ ο Βούλγαρης το αντίθετο· και οι δύο συμφωνούν στην αναβολή της συζήτησεως για να τηρηθούν τα προσχήματα και να σωθεί η τιμή των όπλων.
27. Δραματική είναι η σκηνή που περιγράφει ο πρώην υπουργός Οικονομικών Παπαμιχαλόπουλος σε αγόρευσή του την 12η Ιουλίου 1872 στο Κοινοβούλιο: «...δ κ. Βούλγαρης εξέθηκεν εις τόν ήγεμόνα ότι δέν είναι καιρός, Βασιλεῦ, νά εισαχθῆ εις τήν Βουλήν τό ζήτημα τοῦ Λαυρίου, διότι οὐδεμία σύμβασις συνήφθη [...], αἱ δέ διαπραγματεύσεις εἶναι ἀκόμη ἐκκρεμεῖς· ἀλλ' ὁ ήγεμών [ἐφρόνει] ὅτι ἔπρεπε νά εισαχθῆ τήν ἐπαύριον (δηλ. την 6η Ιουλίου) [...]· Ὁ Κύριος Πρόεδρος τῆς παραιτηθείσης Κυβερνήσεως εἶπεν εὐλικρινῶς εις τήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ τοῦτο, ἀλλ' [...] ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησε τότε εις τόν κ. Βούλγαρη, λοιπόν, Κύριε

ώργη²⁸.

Η παραίτηση της Κυβέρνησης Βούλγαρη και η άνοδος του Επ. Δεληγεώργη

Κατά την προσωπική μας άποψη η γνώμη του Κουμουνδούρου για εξαγορά στα 11 εκατ. ήταν λογική· οι μελλοντικές εξελίξεις θα τον δικαιώσουν. Ο Συγγρός θα εξαγοράσει την Εταιρεία, τον Φεβρουάριο 1873, αντί 11,5 εκατ., ποσό που δεν απέχει από το αντίστοιχο που πρότεινε ο Κουμουνδούρος το 1872. Όμως, η πτώση της Κυβέρνησης Βούλγαρη ήταν προσχεδιασμένη λόγω της ασυνεπούς ανάμιξης του Βασιλέως.

Η πτώση της Κυβέρνησης Βούλγαρη σε μια εποχή που είχε βρεθεί ένα συμβιβαστικό πνεύμα στις διαπραγματεύσεις προξενεί απορία στους διπλωματικούς κύκλους. Χαρακτηριστικά, γράφει η Αγγλική Πρεσβεία προς το Foreign Office: «η Βασιλική πρωτοβουλία της 5ης Ιουλίου είναι ακόμη πιο δύσκολο να εξηγηθεί, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι οι πρεσβευτές της Γαλλίας και της Ιταλίας είχαν πρόθυμα συγκατατεθεί να αναβληθεί η λύση»²⁹. Ακόμα και ο ίδιος ο Ferry, ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα, θα εκδηλώσει την έκπληξή του με τα παρακάτω λόγια: «Αλλά η κρίση που έφερε [τον κ. Δεληγεώργη] στην εξουσία παραμένει ανεξήγητη [...]. Σε συμφωνία μαζί μας, ο κ. Βούλγαρης εμάζευε τα πανιά και ανέβαλε για το φθινόπωρο την υπόθεση του Λαυρίου»³⁰.

Γίνεται φανερό ότι τα αίτια που οδήγησαν τον Βασιλέα στο να εξωθήσει τον Βούλγαρη σε παραίτηση και στο να προσκαλέσει τον Δεληγεώργη στην ανάληψη της πρωθυπουργίας είναι αρκετά σκοτεινά³¹. οι ενδιαφερόμενες

Πρόεδρε νά παραιτηθήτε καί θά προσκαλέσω τόν κ. Δεληγεώργην [...]. Βλ. Ε.Σ.Β.Δ.Α. 41/12.7.1872, σ. 440-41.

28. Ο Δεληγεώργης θα λάβει την εντολή σχηματισμού Κυβερνήσεως την 8η Ιουλίου και όχι την 20η, όπως υποστηρίζει η Δ. Δοντά στη διδακτορική της διατριβή, «Greece and the Great Powers 1863-1875», έκδ. Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1966, σελ. 179.

29. Πρβλ. F.O. 32/427, Barrington προς Granville 19/18.7.1872 και 24/25.7.1872.

30. Πρβλ. Γ. Δερτιλή, Το Ζήτημα..., ό.π., σελ. 107 και σελ. 209 (υποσημ. 261).

31. Αανθασμένη θεωρούμε την άποψη που διατυπώνει ο D. Dakin, ότι ο Βούλγαρης ηττήθηκε στη Βουλή και παραιτήθηκε· βλ. D. Dakin, Η Ενοποίηση..., ό.π., σελ. 192.

Επιφανειακή χαρακτηρίζουμε τη γνώμη του αιμνήστου Κ. Παπαρρηγοπούλου, ο οποίος στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» (τόμ. 7ος, συμπλ. υπό Π. Καρολίδου, σελ. 403), γράφει: «Τό ούτω σχηματισθέν δικέφαλον ύπουργείον [εννοεί των Βούλγαρη-Κουμουνδούρου] [...] διήρκεσε μέχρι του 'Ιουλίου 1872 οτε, άπολέσαν τήν έμπιστοσύνην του Βασιλέως, παρητήθη [...]». Δεν αναφέρει όμως ο κορυφαίος Έλληνας ιστορικός τους λόγους της απώλειας της βασιλικής εμπιστοσύνης.

πλευρές είχαν συμφωνήσει σε αναβολή των διαπραγματεύσεων μέχρι το φθινόπωρο· τι οδήγησε όμως τον Βασιλέα στην ενέργεια αυτή;

Η απάντηση μπορεί να δοθεί αν λάβουμε υπόψη τους δεσμούς του Βασιλέως και του Δεληγεώργη με το ομογενειακό κεφάλαιο που προσπαθεί να εισβάλλει στη χώρα μας. Οι ομογενείς, και ιδιαίτερα ο Συγγρός, φοβούμενοι ότι η αγορά της Εταιρείας από το Δημόσιο δε θα αργήσει να γίνει —πράγμα που θ' αποτελέσει τροχοπέδη στα επενδυτικά τους σχέδια— αθούν τον Βασιλέα να πιέσει σε παραίτηση τον Βούλγαρη.

Ο Δεληγεώργης προτιμήθηκε από τον Βασιλέα, γιατί είχε κηρυχθεί υπέρ του κύρους του βασιλικού θεσμού και εναντίον της βουλευτικής ακαταστασίας³². Πίσω του κρύβεται η Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως και ο όμιλος των ομογενών της Πόλης. Τρανή απόδειξη είναι η αναγγελία των ονομάτων του Υπουργικού Συμβουλίου³³, όπου τοποθετεί τον Γρηγόριο Υψηλάντη στο Υπουργείο Εξωτερικών, θέση την οποία ο τελευταίος δε θα δεχθεί³⁴.

Ο πρίγκιπας μεταφέρει το ιστορικό και ένδοξο παρελθόν, τον πλούτο, τους τίτλους και κυρίως τη συγγένεια με τον βαθύπλουτο Σίνα και με το ομογενειακό κεφάλαιο της διασποράς³⁵.

Ο Δεληγεώργης θα καταφέρει να κυβερνήσει 19 μήνες³⁶ στηριγμένος στην εύνοια του θρόνου³⁷: στην εποχή του θα λυθούν ορισμένα καυτά ζητή-

---

Οι επιστολές και η άποψη του Ferry δεν δικαιώνουν τον Γ. Ασπρέα, ο οποίος στο έργο του «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος» (μέρος Β', σελ. 44) αναφέρεται στην πίεση των πρεσβευτών Γαλλίας και Ιταλίας προς το Στέμμα προς διακανονισμό του ζητήματος. Δεν πρέπει να ευσταθεί εξ ολοκλήρου η άποψη του Γ. Κορδάτου, ότι ο Γεώργιος κάλεσε στην εξουσία τον Δεληγεώργη λόγω των σκανδάλων στα οποία είχαν περιπέσει υπουργοί του Βούλγαρη· βλ. Γ. Κορδάτου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σελ. 310.

32. Πρβλ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, *Ιστορία...*, ό.π., σελ. 403.

33. Πρβλ. Ε.Σ.Β. Δ.Α. 41/12.7.1872, αναγγελία 8.7.1872 προς το Προεδρείο.

34. Πρβλ. Φ.Ο. 32/428 31/8.8.1872, Barrington προς Granville, όπου εμφανίζεται η έκκληση του Άγγλου διπλωματικού υπαλλήλου για την άρνηση του Υψηλάντη.

35. Το Υπουργείο θα δοθεί στον Ι. Σπηλιωτάκη, ο οποίος θα παραιτηθεί την 17η Οκτωβρίου.

36. Είναι η μακροβιότερη Κυβέρνηση επί βασιλείας Γεωργίου Α' μέχρι την εποχή εκείνη.

37. Είναι πραγματικά αξιοσημείωτη η αλλαγή στη συμπεριφορά του Δεληγεώργη. Ποιος θα φανταζόταν ποτέ ότι ο άνθρωπος που πρώτος φώναζε «Δημοκρατία» στους δρόμους των Αθηνών το 1848 και συνέταξε το ψήφισμα της πτώσης του Όθωνα (Οκτώβριος 1862) θα είχε ως έμβλημά του μερικά χρόνια αργότερα τις λέξεις «Λαός και Βασιλεύς»; Για την αλλαγή που συντελείται στον Δεληγεώργη βλ. τη διεξοδική ανάλυση που επιχειρεί ο Επ. Κυριακίδης στο έργο του «Ιστορία του Συγχρόνου Ελληνισμού», τόμ. Β', σελ. 525-7.

Είναι λανθασμένη η άποψη του Αν. Βυζαντίου ότι υπήρξε «ό Δεληγεώργης έμβρι-

ματα της οικονομικής ζωής του τόπου³⁸ και θα αναγγελθούν μεγαλόπνοια σχέδια για δημόσιες επενδύσεις³⁹. Πολλά από τα έργα αυτά δε θα πραγματοποιηθούν ποτέ, όμως η ελληνική οικονομική και πολιτική ζωή θα επηρεασθούν βαθύτατα και από τις συμφωνίες που θα υπογραφούν, αλλά και από τις διαμάχες που οδήγησαν στην αποτυχία των προτεινομένων σχεδίων.

Χρονοτριβή του Δεληγεώργη για την εξαγορά της Εταιρείας

Η λύση όμως του Λαυρεωτικού δεν θα γίνει αμέσως. Για ένα ολόκληρο εξάμηνο δε θα πραγματοποιηθεί καμιά σοβαρή κίνηση για διευθέτηση του ζητήματος· η λύση δε θα δοθεί από τον Δεληγεώργη, αλλά από εκείνους που τον προστάτευαν: τους ομογενείς και ειδικότερα από τον Ανδρέα Συγγρό.

Την εποχή που εμφανίζεται ο Συγγρός και εξαγοράζει την Εταιρεία «Ιλαρίων Ρου και Σία», οι σχέσεις Ελλάδας και των δύο Δυνάμεων βρίσκονται στο κρισιμότερο σημείο, χωρίς να υπάρχει ορίζων διεξόδου από την κρίση⁴⁰. Έχει ήδη προηγηθεί ανάλογη πρόταση ομογενών για την εξαγορά της Εταιρείας με τους όρους που είχε προτείνει ο Serpieri κατά τον Απρίλιο 1871. Μεταξύ των άλλων, οι Στ. Βούρος, Γ. Σκουζές, Π. Θεολόγος, Α. Παππούδωφ προτίθενται να πληρώσουν στον Serpieri και στην Εταιρεία του το ποσό των 20 εκατ.· όσον αφορά για την παραγόμενη ποσότητα προτείνουν: «[...] τό δ' ἐκ τῆς ἐκκαμινεύσεως αὐτῶν παραγόμενον ποσόν θέλει διατίθεσθαι ὡς ἀκολουθῶς: α) θά ἀποδίδηται τόκος μὲν 8% καί χρεωλύσιον 1% ἔτησίως, ἤτοι 9% ἐν ὄλω ἐπί τοῦ κατατεθησομένου παρά τῆς νέας ἐταιρίας κεφαλαίου· β) μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν παραγωγικῶν δαπανῶν ἐκ τοῦ καθαροῦ ἀπομένοντος κέρδους, θέλει λαμβάνει τό μὲν δημόσιον 60%, ἡ δ' ἐταιρία 40% μέχρι τῆς

θής, ἀξιοπρεπής, ἀνένδοτος, ἀταπεινῶτος [...] πρεσβεύων ἀρχάς καί τιθέμενος αὐτάς ὑπεράνω πάσης ἰδιοτελείας». Βλ. *Έργα Αναστασίου Βυζαντίου*, έκδ. Αλ. Βυζαντίου, Τεργέστη 1893, σελ. 38. Ατυχῶς αναφέρει ο Γ. Δερτιλῆς, *Το Ζήτημα...*, ὁ.π., σελ. 210, ὅτι δεν υπάρχει Βιογραφία του Δεληγεώργη. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να προστρέξει στο βιβλίο του Κ. Μάγερ, *Δεληγεώργης, Η ψυχή της επαναστάσεως του 1862*, Αθήνα 1962.

38. Εκτός από το Λαυρεωτικό, το οποίο θα «λυθεί» την 15η Φεβρουαρίου 1873 με την εξαγορά της γαλλοϊταλικής εταιρείας από τον Συγγρό, την 2α Νοεμβρίου 1872 θα υπογράψει τη σύμβαση με την Πιστωτική και την 17η Μαΐου 1873 θα υπογραφεί δεύτερη σύμβαση με την ίδια Τράπεζα· βλ. Γ. Δερτιλῆς, *Το Ζήτημα...*, ὁ.π., σελ. 115.
39. Οι βασικές γραμμές του προγράμματος ήταν: κατασκευή αμαξιτής οδού στην Πελοπόννησο συνολικού μήκους 2000 μιλίων· σύμβαση για την ίδρυση Κτηματικής Τράπεζας· συμβάσεις για την κατασκευή σιδηροδρόμων Πειραιώς-Λαμίας και Πόρτο-Ράφτη μέχρι της ακτής που βρίσκεται απέναντι από την Πρέβεζα. Βλ. Γ. Ασπρέα, *Πολιτική...*, ὁ.π., σελ. 46 και D. Dontas, *Greece and the Great...*, ὁ.π., σελ. 179.
40. Πρβλ. D. Dontas, *Greece and...*, ὁ.π., σελ. 182-3.

έξοφλήσεως του κεφαλαίου»⁴¹. Η πρόταση αυτή δεν βρήκε καμιά ανταπόκριση από την Κυβέρνηση.

Ο Δεληγεώργης στην προσπάθειά του να κερδίσει χρόνο για τις επικείμενες εκλογές (27.1.1873) δε δίνει απάντηση στις προτάσεις των Ελλήνων κεφαλαιούχων⁴².

Οι εκλογές που διενεργούνται την 27η Ιανουαρίου 1873, δίνουν 85 έδρες στον Δεληγεώργη και 95 στην Ενωμένη Αντιπολίτευση⁴³. Ενώ ήταν έτοιμη να συνεδριάσει η Βουλή για την επικύρωση του εκλογικού αποτελέσματος και την εκλογή Προέδρου, ο Βασιλεύς κήρυξε την λήξη των εργασιών τής Βουλής, φοβούμενος μην τυχόν εκλεγεί Πρόεδρος από την αντιπολίτευση. Η αντιπολίτευση χαρακτήρισε την πράξη αυτή ως «coup d'état»⁴⁴ και ο Βασιλεύς αναγκάστηκε να υποχωρήσει, ορίζοντας τα τέλη Απριλίου ως την εποχή έναρξης των εργασιών τής Βουλής⁴⁵.

Όμως, στο χρονικό διάστημα αυτό —από την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών έως την έναρξη των εργασιών τής Βουλής— ο Συγγρός⁴⁶ αγοράζει

41. Πρβλ. *Τ. Βουρνά*, Τα Λαυρεωτικά..., ό.π., σελ. 95-96.

42. Στο διπλωματικό πεδίο, ο Pottenburg, Πρεσβευτής της Αυστρίας στην Αθήνα, συμβουλεύει την 5η Ιανουαρίου 1873 τον Δεληγεώργη να δεχθεί την αυστριακή διαιτησία· ο Δεληγεώργης χρονοτριβεί και αντιπροτείνει διαιτησία με τη συμμετοχή όλων των Δυνάμεων· βλ. *A.Y.E.*, 1873, Λαυρεωτικών Ζήτημα, Νο 11235, Ζαΐμης προς τους πρεσβευτές της Ελλάδος στο Λονδίνο, Παρίσι, Ρώμη, Αγ. Πετρούπολη, Βιέννη και Βερολίνο, αναφ. εις *D. Dontas, Greece...*, ό.π., σελ. 182.

43. Την αντιπολίτευση αποτελούσαν οι Κουμουνδούρος, Βούλγαρης, Ζαΐμης και Τρικούπης-Δομβάρδος.

44. Πρβλ. *D. Dontas, Greece...*, ό.π., σελ. 184.

45. Εντελώς αναπάντεχα εκλέχτηκε ως Πρόεδρος υποψήφιος του κόμματος του Δεληγεώργη· βλ. *D. Dakin*, Η Ενοποίηση της..., ό.π., σελ. 437.

46. Ο Ανδρέας Συγγρός γεννήθηκε στην Κων/πολη το 1823 από πατέρα Χιώτη, ιατρό στο επάγγελμα. Δεν προερχόταν από πλούσια και μεγάλη οικογένεια, ούτε ανέβηκε στην ανωτάτη βαθμίδα της κοινωνικής ιεραρχίας της Κων/πόλεως, πράγμα που συμβαίνει με άλλες φαναριώτικες οικογένειες. Παρόλα αυτά θ' αποκτήσει πλούτο και το 1872, όταν κατέρχεται στην Ελλάδα για επενδύσεις, είναι ο κύριος μέτοχος της Τράπεζας Κων/πόλεως με τοποθετήσεις στην Αίγυπτο και στην Τεργέστη.

Το ενδιαφέρον του για τα ελληνικά πράγματα εμφανίζεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1860, όταν σε συζητήσεις με τον Ευθύμιο Κεχαγιά —Υπουργό των Οικονομικών και Υποδιοικητή της ΕΤΕ (1867)— τονώθηκε η καλή του γνώμη για τα ελληνικά πράγματα και η πεποίθησή του ότι μπορεί κάποιος στην Ελλάδα, όταν αποκατασταθεί, αν όχι να πλουτίσει, αλλά να ενασχολήσει τα κεφάλαιά του γινόμενος και ωφέλιμος στην Πατρίδα και εκπληρώνοντας το αίσθημα της φιλοδοξίας, το οποίο ανέκαθεν είχε και αναπτυσσόταν συνεχώς με την πάροδο των ετών και την αύξηση της περιουσίας του. Στενές σχέσεις είχε με τον Γεώργιο· σ' αυτό συμφωνούν όλοι οι με τα Λαυρεωτικά ασχοληθέντες συγγραφείς· επιπλέον ο Γιάννης Ζέβγος αναφέρει ότι ο Συγγρός υπήρξε κουμπάρος του Γεωργίου· βλ. *Γ. Ζέβγου*, Σύνομη Μελέτη της Νεο-

αντί 11,5 εκατ. φράγγων τις κτήσεις και τα μεταλλεία της γαλλοϊταλικής και στη συνέχεια ιδρύει με άλλους Έλληνες ομογενείς και τον Serpieri την «Εταιρία των Μεταλλουργείων Λαυρίου».

Δεν μπορεί επομένως να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός της αναβολής της λύσης του Λαυρεωτικού ζητήματος με τις επικείμενες εκλογές και την εξαγορά από τον Συγγρό· πιστεύουμε ότι τα γεγονότα, όπως έλαβαν χώρα, είχαν μία συνοχή. Ο Συγγρός, στήριξε μέσω του Βασιλέως τον Δεληγεώργη για να κερδίσει τις εκλογές και ο τελευταίος σε αντάλλαγμα να «υποστηρίξει» τον χρυσοκάνθαρο ομογενή στην αγορά της Εταιρείας. Ορισμένα γεγονότα που προηγήθηκαν από την εξαγορά και άλλα που ακολούθησαν ενισχύουν την παραπάνω άποψη σχετικά με την αλληλοϋποστήριξη Συγγρού-Δεληγεώργη. Την 2.11.1872 είχε υπογραφεί η σύμβαση με την Πιστωτική, την 29η Απριλίου θα παραχωρήσει στη νέα εταιρεία τις εκβολάδες και την 17η Μαΐου θα υπογραφεί δεύτερη σύμβαση με την Πιστωτική.

Από την πλευρά του ο Συγγρός θεωρεί τυχαίο το γεγονός της ανάμιξης του στην αγορά της Εταιρείας. Αναφέρει ότι «οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐπίστευσα εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀμυθῆτου πλούτου τοῦ ἐκ τῶν ἐκβολάδων ἀναμενόμενου...»⁴⁷ και ότι αναμίχθηκε στην υπόθεση, αφού παρακινήθηκε από τον Βασίλειο Μελά⁴⁸, τον Πρεσβευτή της Γαλλίας Jules Ferry, της Αυστρίας βαρόνο Rottenburg και τον Νομάρχη Αττικής Γ. Δρακόπουλο⁴⁹, οι οποίοι τον επισκέφθηκαν αλληλοδιαδόχως μέσα σε μία ημέρα, προφανώς όχι από σύμπτωση⁵⁰.

Η εξαγορά της Εταιρείας από τον Συγγρό. Η ίδρυση της Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου

Την 15η Φεβρουαρίου, ημέρα Πέμπτη⁵¹, υπογράφηκε η συμβολαιογραφική πράξη με την οποία ο Serpieri πώλησε και μεταβίβασε στον Α. Συγγρό τις κτήσεις της Εταιρείας αντί 11,5 εκατ. φράγγων.⁵² Χαρακτηριστικό του

ελληνικής Ιστορίας, Μέρος Β', 1833-1899, έκδ. Τα Νέα Βιβλία, Αθήνα 1946, σελ. 81.

47. Πρβλ. Α. Συγγρού, Απομνημονεύματα, τόμ. Γ', έκδ. Εστία, Αθήνα 1908, σελ. 77.

48. Έμπορος εγκατεστημένος στο Λονδίνο και πρόσωπο φιλικά συνδεόμενο με τον Ιταλό Πρεσβευτή.

49. Πρόσωπο που απολάμβανε την ιδιαίτερη εύνοια του Βασιλέως· μέσω αυτού πληροφορούταν ο Βασιλεύς τις συζητήσεις για τη λύση του ζητήματος.

50. Πρβλ. Α. Συγγρού, ό.π., τόμ. Γ', σελ. 51-63.

51. Εσφαλμένα αναφέρει ο Ανδρέας Συγγρός ως ημέρα υπογραφής των συμβολαίων την 3η Φεβρουαρίου· ακόμα, τα συμβόλαια υπογράφηκαν στο σπίτι του Π. Παπαρρηγοπούλου στην οδό Πανδρόσου και όχι στου Σκαλτσούνη· για το αληθές βλ. αριθ. συμβολαίου 18838, όπου οι σχετικές λεπτομέρειες.

52. Συγκεκριμένα, το συμβόλαιο όριζε ότι ο Ι.Β. Serpieri πωλούσε στον Συγγρό α) «Απα-

συμβολαίου είναι ότι η εγκατάσταση του Α. Συγγρού και η παραλαβή των αγορασθέντων θα γινόταν μέσα σε τρεις μήνες, οπότε θα κατέβαλλε το 1/3 των χρημάτων. Μετά την παρέλευση τριών μηνών από την εγκατάστασή του θα κατέβαλλε το άλλο 1/3 και μετά από άλλους τρεις μήνες το υπόλοιπο 1/3. Ακόμα, ο Συγγρός αποδεχόταν να πληρώσει το ετήσιο ενοίκιο των 6.000 δρχ. στην Κοινότητα Κερατέας, εφόσον θα γίνεται εκκαμίνευση σκωριών· μέχρι δε την τελική αποπληρωμή, όλα τα πωληθέντα θα είναι υπέγγυα στον Serpieri και στην Εταιρεία.

Μετά την γνωστοποίηση της υπογραφής του συμβολαίου στους Migliorati και Ferry, οι κυβερνήσεις τους δήλωσαν ότι δεν ενδιαφέρονται πλέον για το ζήτημα.

Εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο επιτεύχθηκε η λύση του ζητήματος, οφείλουμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα σημεία: α) Η προσφορά του Συγγρού προς την Εταιρεία δεν απείχε πολύ από την αντίστοιχη προηγούμενη που είχε κάνει ο Κουμουνδούρος το 1872· β) Η υπογραφή του παραπάνω συμβολαίου θα οδηγήσει σε 15 ημέρες —μη τηρουμένων των χρονικών ορίων του συμβολαίου— στην υπογραφή νέου συμβολαίου⁵³, με το οποίο ιδρύεται η «Εταιρεία των Μεταλλουργιών του Λαυρίου». Τα ιδρυτικά μέλη ήταν ο Ανδρέας Συγγρός, τραπεζίτης, ως εκπρόσωπος της Τραπεζής Κων/πόλεως και Γ.Π.Τ., ο Ευ. Βαλτατζής, ο Αριστ. Παππούδωφ ως αντιπρόσωπος της Ε.Μ.Ε., ο Βασίλειος Μελάς έμπορος, κάτοικος Λονδίνου, ο Ιω. Σκαλτσούνης, διευθυντής της Ναυτικής Τράπεζας «Αρχάγγελος» και ο J. B. Serpieri. 'Όλο το ομογενειακό κεφάλαιο στην πλήρη σύνθεσή του!

Η παραμονή του Serpieri στην Εταιρεία Συγγρού μπορεί να θεωρηθεί και θεωρήθηκε ως ένδειξη, ότι η τιμή εξαγοράς ήταν κοντά στην πραγματική αξία⁵⁴.

Αμέσως μετά, τα παραπάνω άτομα προέβησαν στη σύνταξη του καταστατικού της εταιρείας· ορισμένα άρθρα θεωρούνται αρκετά «ύποπτα» και η διατύπωσή τους συνέβαλε στη χρηματιστική κυβεία που επακολούθησε.

ντα τά επί τῶν ἐν Λαυρίῳ σκωριῶν καί τῶν ἐντός τῆς περιφερείας τῆς εἰς τόν κ. Ἰωάννην Σερπιέρην παραχωρηθείσης ἐκτάσεως μεταλλείου ἀργυρούχου μολύβδου ἐν τῷ δήμῳ Λαυρίου ἐκβολάδων δικαιώματα τῆς εταιρίας Ἰλαρίωνος, Ῥού καί Σία [...], τῆς αὐτῆς περιφερείας τοῦ Λαυρίου κινητήν καί ἀκίνητον περιουσίαν τῆς αὐτῆς εταιρίας [...], ἀντί τιμήματος φράγκων ἑννέα ἑκατομμυρίων, β) Ὅλα τά δικαιώματα ἐπὶ τῶν εἰρημένων ἐκβολάδων τῶν κειμένων ὡς εἴρηται ἐντός τῆς, διὰ τῶν ἀπὸ τῆς 23.8.1867 καί τῆς 31.12.1868 Β.Δ., παραχωρηθείσης εἰς τόν αὐτόν κ. Ι. Β. Σερπιέρην μεταλλοῦχου ἐκτάσεως, ἀντί φράγκων 2.500.000, ἅτινα θέλουσι πληρωθῆ εἰς τόν κ. Ι. Β. Σερπιέρην διὰ τά ἐπὶ τῶν ἐκβολάδων τούτων ἀτομικά δικαιώματά του [...].

53. Το σύμβολαιο αυτό —αριθ. 18909— θα υπογραφεί την 1η Μαρτίου στο κατάστημα της Γενικής Πιστωτικής Τραπεζής.

54. Πρβλ. εφ. «Μέλλον», 27.2.1873: «Εκτίμησις της επελευθέρουσης κρίσεως».

Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο της Εταιρείας ορίσθηκε σε 20 εκατ. φράγγα, διανεμόμενο σε 100 χιλ. μετοχές, αξίας 200 φρ. η κάθε μία⁵⁵. Τις 50 χιλ. μετοχές λαμβάνουν οι ιδρυτές, ενώ τις υπόλοιπες 50 χιλ. το κοινό⁵⁶. Η αξία των μετοχών θα καταβάλλεται σε τρεις δόσεις: δηλαδή, 50 φρ. κατά την εγγραφή, 45 φρ. μετά τέσσερις μήνες και 45 φρ. μετά από άλλους τρεις μήνες. Τα υπόλοιπα 60 φρ. «καταβάλλονται κατά τās παρουσιασθησόμενας τής εταιρίας ανάγκας καί κατ' απόφασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου»⁵⁷.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε κατ' αρχήν, ότι οι προθεσμίες καταβολής των τριών δόσεων των 11,5 εκατ. φράγγων εξαγοράς και εκείνων για την απόκτηση μετοχών της νεοϊδρυθείσης εταιρείας, είχαν κανονισθεί κατά τέτοιο τρόπο, που να επιτρέπει στους ιδρυτές να λάβουν ολόκληρο το ποσό από το κοινό, πράγμα το οποίο επιτεύχθηκε. Το κοινό δεν έλαβε μόνον 50 χιλ. μετοχές. Ο ίδιος ο Συγγρός αναφέρει στα Απομνημονεύματά του ότι το κοινό είχε γραφεί για 600 χιλ. μετοχές και πολύς κόσμος τον κατηγορούσε και τον προσέβαλε «ὡς ὑπεξαίρεσαντα τὸν Ἑλληνικὸν θησαυρόν». Αποτέλεσμα τούτου ήταν να δώσει ένα μέρος των μετοχών που αναλογούσαν στον ίδιο σε ιδιώτες· δεν πρέπει ν' αμφιβάλουμε ότι και άλλοι τραπεζίτες, μέλη του Δ.Σ., δεν έπραξαν τα ίδια με τον Συγγρό.

Στη Γενική Συνέλευση οι ψήφοι δεν ήσαν ανάλογοι των κατεχομένων ή αντιπροσωπευομένων μετοχών και κανείς μέτοχος δεν μπορούσε να έχει περισσότερους των 14 ψήφων⁵⁸. Παραθέτουμε ενδεικτικά τον παρακάτω πίνακα:

Μετοχές	Ψήφοι	Μετοχές	Ψήφοι
10	1	450	8
30	2	550	9
60	3	650	10
100	4	750	11
150	5	850	12
200	6	1000 και άνω	14
300	7		

Η παραπάνω διάταξη, όσο περίεργη κι αν φαίνεται, ήταν γενικής αποδοχής για την εποχή εκείνη⁵⁹. Με τον τρόπο αυτό οι ιδρυτές της Εταιρείας

55. Άρθρ. 4.

56. Πρβλ. άρθρον 17.

57. Πρβλ. άρθρ. 5.

58. Πρβλ. διάταξη άρθρου 19.

59. Η διάταξη αυτή εμφανίζεται και στα Καταστατικά και άλλων Μεταλλευτικών Εται-

έχουν πάντοτε την πλειοψηφία στη Γενική Συνέλευση. Ενδεικτική —και αρκετά προφητική για το τι θα επακολουθήσει— είναι η πρόταση: «Οὐδὲν μέλος τῆς συνελεύσεως δύναται νά συγκεντρώσῃ εἰς ἑαυτὸ πλείονας τῶν δεκατεσσάρων ψήφων οἰοσδήποτε καὶ ἂν ἢ ὁ ἀριθμὸς τῶν μετοχῶν ἅς κέκρηται ἢ ἀντιπροσωπεύει».

Για τα πρώτα επτά ἔτη το Δ.Σ. τῆς Εταιρείας ἀπαρτίζουν οἱ Κ. Προβελέγγιος⁶⁰ ὡς Πρόεδρος καὶ Α. Συγγρός, Αρ. Παππούδωφ⁶¹, Β. Μελάς, Εὐ. Βαλατατζής⁶², Ἰω. Σκαλτσούνης⁶³, J. B. Serpieri, ἡ Ε.Μ.Ε., ἡ Γ.Π.Τ. καὶ ἡ Τράπεζα Κῶν/πόλεως ὡς μέλη⁶⁴.

Το καταστατικὸ τῆς Εταιρείας ἐγκρίνεται τὴν 8ῃ Μαρτίου καὶ τὴν 28ῃ Ἰουλίου 1873 ψηφίζεται ὁ νόμος ΥΟΘ', σύμφωνα με τὸν ὁποῖο τὸ δικαίωμα τοῦ Δημοσίου ἀπὸ τὸ καθαρὸ εἰσόδημα ἀνέρχεται σε 53%⁶⁵.

Στὴν λύση που δόθηκε ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε ἕνα σημαντικὸ στοιχεῖο: τὸ ἀρθρο 3 τοῦ Νόμου Υ' «περὶ Ἐκβολάδων» ρητὰ ὀρίζει ὅτι ἡ ἐκμετάλλευσή τους δὲν ἐπιτρέπεται παρά μόνον με κυβερνητικὴ πράξη καὶ κατόπιν πλειστηριασμοῦ. Πού καὶ πότε ἐγίνε στὴν περίπτωση αὐτὴ πλειστηριασμός; Εἶναι φανερό ὅτι καταστρατηγήθηκε ἡ διάταξη τοῦ νόμου.

Απὸ τὴν εφημερίδα «Μέλλον»⁶⁶ μαθαίνουμε ὅτι ἡ δημοπρασία ἀποκλείσθηκε ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, γιατί ἦταν γνωστὸ ὅτι ἀπὸ τὴν 4ῃ Φεβρουαρίου εἶχε υποβληθεῖ πρόταση ἀπὸ ἐλληνοαγγλικὴ εταιρεία, ἡ ὁποία δὲν εἶχε συνέχεια. Ὁ Δεληγεώργης εἶχε υποχρέωση νὰ βοηθήσει τὸ ὁμογενειακὸ κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο τὸν βοήθησε νὰ κερδίσει τὶς ἐκλογές.

ρειῶν, ὅπως «Κάρυστος», «Περικλής», «Ὀλυμπος», που ἰδρύονται τὴν ἐποχὴ αὐτῇ.

60. Κῶν/ντίνος Προβελέγγιος (1800-1880), εἰσαγγελέας Ἀρείου Πάγου. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος που συνεβούλευσε τὸν Γεώργιο νὰ ἀναθέσει τὴν Κυβέρνηση στὸν Βούλγαρο γιὰ νὰ διεξαχθοῦν οἱ ἐκλογές τῆς 25.12.1871. Χαίρει τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως.
61. Ὁ Ἀριστείδης Παππούδωφ εἶναι γόνος πλούσιας οἰκογενείας ὁμογενῶν τῆς Ρωσίας, τῶν Χ' φωτίου, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀλλάξει τὸ ὄνομά τους, ὥστε νὰ ταιριάζει με τὴν ἐγγῶρια γλώσσα. Δὲν ἀσκεῖ τακτικὰ κάποιο ἐπάγγελμα οὔτε στὴ Ρωσία οὔτε στὴν Ελλάδα. Ἀσχολεῖται σποραδικὰ με τραπεζικὲς καὶ χρηματιστικὲς ἐπιχειρήσεις. Βλ. Α. Συγγρού, *Απομνημονεύματα...*, ὁ.π., τόμ. Α', σελ. 232-3 καὶ τόμ. Γ', σελ. 48.
62. Ὁ Εὐάγγελος Βαλατατζής (1826-1889) ἀνήκει σε μεγάλη καὶ ἐξαιρετικὰ πολυπληθὴ οἰκογένεια χρηματιστῶν, τραπεζιτῶν καὶ ἐπιχειρηματιῶν. Γιὰ περισσότερα βλ. Γ. Δερτιλή, *Τὸ Ζήτημα...*, ὁ.π., σελ. 12-14 καὶ σ. 301-3.
63. Ἰωάννης Σκαλτσούνης (1824-1905). Νομικός, ἰδρυτὴς τῶν ναυτιλιακῶν καὶ ασφαλιστικῶν εταιρειῶν «Ὁ Ἀρχάγγελος».
64. Πρβλ. ἀρθρ. 37 τοῦ Καταστατικοῦ.
65. Πρβλ. ἀρθρ. 6 τοῦ Ν. ΥΟΘ', «ἐγκρίνων τὴν Σύμβασι περὶ συνεκκαμινεύσεως τῶν ἐν Λαυρίῳ σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων».
66. Πρβλ. ἐφ. «Μέλλον», ἐτ. Γ', ἀριθ. 946, 8.5.1873: «Ἡ περὶ ἐκβολάδων σύμβασις».

Η έντονη ζήτηση των μετοχών της νέας Εταιρείας και η εμφάνιση της χρηματιστικής κυβείας

Η όλη εμφάνιση της νέας Εταιρείας στον πρωτόγονο, για την εποχή εκείνη, χρηματιστηριακό χώρο έπαιρνε χαρακτήρα τυμπανοκρουσίας, που την έκανε ύποπτη. Ήδη κυκλοφορούσαν ψίθυροι που επιτείνονταν από σχετικά δημοσιεύματα του τύπου. Ένας κερδοσκοπικός πυρετός επικρατούσε στο «μετοχοπρατήριο», ιστορικό καφενείο των Αθηνών «Ωραία Ελλάδα», με στόχο τις μετοχές της νέας Εταιρείας Λαυρίου, που ανέβαινε συνεχώς παρασύροντας στη δίνη του, όχι μόνο τους κύκλους της αγοράς χρεωγράφων, αλλά και Αθηναίους πολίτες, αδαείς στα χρηματιστηριακά⁶⁷.

Πριν ακόμα γνωστοποιηθεί και δημοσιευθεί το Καταστατικό της Εταιρείας, ο κόσμος έτρεξε και άρχισε ν' αγοράζει μετοχές Λαυρίου· οι φήμες που είχαν προηγηθεί για τον αμύθητο θησαυρό του Λαυρίου, είχαν εξάψει τα πνεύματα, ώστε πολλοί, για την απόκτηση των χρυσοτόκων —όπως φαντάζονταν— μετοχών εκποιούσαν κτήματα ή υποθήκευαν σε τοκογλύφους. Κατά το εξαήμερο (26-31 Μαρτίου 1873) των εγγραφών, κάθε επαγγελματικής τάξεως άνθρωποι συνωθούντο από το πρωί μέχρι το βράδυ, περιμένοντας την σειρά τους για να εγγραφούν⁶⁸.

Παρόλο τον κερδοσκοπικό πυρετό που είχε συναρπάσει τις μάζες, ορισμένες προφητικές φωνές εμφανίζονταν στον τύπο της εποχής που συνιστούσαν αυτοσυγκράτηση· έτσι από το «Μέλλον» της 18ης Μαρτίου 1873 διαβάζουμε: «Πυρετός κερδοσκοπικός κατέλαβεν από τινος καιρού τό κοινόν τῆς Ἑλλάδος. Ἄμα τις ἑταιρία προκηρυχθῆ καὶ πρὶν ἢ καταρτισθῆ ἔτι, πρὶν ἢ ἐκδῶσῃ τό καταστατικόν αὐτῆς, εὐθύς ὑπερκαλύπτονται αἱ μετοχαὶ τῆς, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὑπερτιμῶνται, καὶ πρὶν ἢ ἐκτεθῶσι μάλιστα εἰς πώλησιν πολλάκις. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνόμενοι πολλοί, σχηματίζουν καὶ προκηρύττουσι συνεταιρισμούς ἐπὶ ἐπιχειρήσεων ὄλως ἀνυποστάτων, πρὸ πάντων ἐπὶ μεταλλεύσεων μεταλλείων [...]. Ἄμα λαβόντες τοῦτο οἱ ἰδρυταί, κηρύττουσιν εὐθύς, ὅτι ἐσχηματίσθη ἡ ἑταιρία των, καὶ ἀμέσως ἐκθέτουν εἰς πώλησιν ἑκατοστῆς ἢ καὶ χιλιάδας τινάς μετοχῶν. Τό κοινόν σπεύδει καὶ ἀγοράζει αὐτάς· ἐγγράφεται μάλιστα ἐνίοτε διὰ διπλάσιον καὶ τριπλάσιον τοῦ εἰς πώλησιν ἐκτεθέντος ποσοῦ. Ἀμέσως δέ αἱ μετοχαὶ αὐταὶ κυκλοφοροῦν ἐν τῇ κοινωνίᾳ μέ ὑπερτίμησιν! Οἱ ἰδρυταί καὶ οἱ πρῶτοι ἀγορασταὶ ἀφελοῦνται, ἐκποιῶντες οἱ μὲν τὰς ὁποίας ἐκράτησαν, οἱ δέ τὰς ὁποίας ἡγόρασαν εἰς τὴν πρώτην

67. Πρβλ. *Τ. Βουρνά*, Τα Λαυρεωτικά..., ό.π., σελ. 101.

68. Γλαφυρή εικόνα για τα συμβάντα στο καφενείο «Ωραία Ελλάδα» μας δίνει ο *Άγγελος Βλάχος* στο έργο του «Λαυριακής μετοχής απομνημονεύματα», Εστία, έτ. Γ', τόμ. Ε', αριθ. 128, 11.6.1878, σελ. 369-79.

άζιαν. Οί δέ τελευταίοι κάτοχοι κατέχουν χαρτία. Τί αξίζουνσι τά χαρτία ταύτα, τί αντιπροσωπεύουσι, ποῖον χρῆμα, ποῖον μέταλλον, ποίας τουλάχιστον ἐργασίας πρὸς ἐκμετάλλευσιν; οὐδεὶς ἐξετάζει, οὐδεὶς ἐρωτᾷ· ἀλλὰ πάντες προσφέρουσι τὸ χρῆμα των, τὸ προϊόν τῆς οἰκονομίας, τὸν ἄρτον τῆς οἰκογενείας των ἴσως, ὅπως ἀποκτήσουν τοιαῦτα χαρτία».

Ἡ φωνή του «Μέλλον» ἔπεσε στο κενό. Ζηροτάτη ἦταν ἡ κίνηση γιὰ ἀγορά των μετοχῶν Λαυρίου στο καφενεῖο «Ὠραία Ἑλλάς»· οἱ τιμές των μετοχῶν, λόγω τῆς αὐξημένης ζήτησης ἔλαβαν αἰσθητὴ ὑψωση⁶⁹.

Στο φύλλο τῆς εφημερίδας «Ἀλήθεια» τῆς 30ῆς Ἰουλίου διαβάζουμε: «Αἱ Μετοχαὶ τοῦ Λαυρίου εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, μέχρις οὗ πληρωθῆ ἢ β' δόσις. Ἐὰν καὶ ἡ 1ῃ Αὐγούστου (ἡμερομηνία πληρωμῆς β' δόσεως) δέν ἔφθασεν, ἡ πληρωμὴ ἤρξατο καὶ ἐξακολουθεῖ τακτικῶς, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχει ἀφθονον χρῆμα. Τρανὴ τοῦτου ἀπόδειξις τὸ Χρηματιστήριον καὶ ἡ «Ὠραία Ἑλλάς», ὅπου βλέπει τίς 500δραχμα ὡς ἄλλα χαρτοσίγαρα ἐξαγόμενα ἐκ τῶν θυλακίων».

Τὸ καφενεῖο «Ὠραία Ἑλλάς» καὶ ἡ ἐμπορικὴ λέσχη «Ἑρμῆς» ἀρχισαν νὰ συγκεντρώνουν ἐμπορομεσιτικὸ καὶ χρηματιστηριακὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1873. Τὴν 12ῃ Φεβρουαρίου διαβάζουμε τὴν παρακάτω ἀνακοίνωση: «Εἰδοποιῶνται οἱ κάτοχοι διαφόρων μετοχῶν, χρεωγράφων κτλ., οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐμπορευῶνται αὐτὰ εἰς τὴν ἄνωθεν τῆς «Ὠραίας Ἑλλάδος» ἐμπορικὴν λέσχην ὃ «Ἑρμῆς», ὅτι ἡ εἴσοδος εἶναι ἐλευθέρα ἀπὸ τῆς 15ῆς τρέχοντος μηνός καθ' ἑκάστην ἀπὸ τῆς 10 π.μ. μέχρι τῆς 12 μεσημβρινῆς καὶ 2-4 μ.μ. Ὅσοι ἐκ τῶν κυρίων ἐμπορομεσιτῶν ἐπιθυμοῦσι νὰ λαμβάνωσι μέρος ὀφείλουσι προηγουμένως δι' αἰτήσεώς των νὰ εἰδοποιήσωσι τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀνωτέρω λέσχης»⁷⁰.

Ὅταν ἡ παραπάνω ἀνακοίνωση εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἡ «Ἐταιρεία των Μεταλλουργείων Λαυρίου» δέν εἶχε κυκλοφορήσει τῆς μετοχῆς τῆς. Με τὴν κυκλοφορίαν ὅμως των 100 χιλ. μετοχῶν, τὸ ἀποκλειστικὸ ἀντικείμενον των ἀγοραπωλησιῶν ἦταν οἱ μετοχῆς μεταλλευτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Λαυρίου⁷¹. Τότε τοποθετεῖται, δηλαδὴ τὸν Μάιο τοῦ 1873, ἡ

69. Πρβλ. εφημ. «Ἀλήθεια», 28.4.1873.

70. Πρβλ. Μιχ. Πλατανοπούλου, ὁ.π., σελ. 32.

71. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ σχετικὸ ἄρθρο τῆς ἐποχῆς δημοσιευμένο στο περιοδικὸ «Οικονομικὴ Επιθεώρησις», φυλ. Γ', Μάιος 1873, με τίτλο «Πιστωτικὸν Δελτίον», σελ. 141-43.

Στο ἴδιο ἄρθρο ἀναφέρεται: «Ἡ πιστωτικὴ ἡμῶν ἀγορά κυβερνᾶται, τὸ γε νυν ἔχον, ὑπὸ τῶν μετοχῶν τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου, τῶν ὁποίων ἡ ἀμοιβὴ ταχέως ὑπερέβη τὰ 30 φρ. φθάσασα δὲ ὡς ἀπὸ συγκινήσεως τὰ 90, ἔμεινε ἤδη σταθερὰ μεταξύ 65-75 [...], μόνον τὰ Μεταλλουργεῖα τοῦ Λαυρίου ἔχουσι τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐργάζονται μετὰ βιομηχανικῆς σπουδαιότητος, ἥτις ἀναβιβάζει αὐτὰ εἰς τὴν πρώτην

μετονομασία της Λέσχης σε Χρηματιστήριο, λέξη που εμφανίζεται για πρώτη φορά στα ελληνικά πράγματα⁷².

Τα νέα της ημέρας απορροφά η ζήτηση των μετοχών της Εταιρείας. Οι τίτλοι υψώθηκαν μέσα σε τρεις ημέρες σε 135 φράγκα.

Η ανύψωση της τιμής των μετοχών οφείλεται στη μεγάλη ζήτηση, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό και στην υπογραφή συμβάσεως μεταξύ της Εταιρείας και της Κυβέρνησης· σύμφωνα με τη σύμβαση αυτή η Εταιρεία υποχρεώνεται να δίνει στο Δημόσιο 44% από το καθαρό κέρδος⁷³. Παράλληλα, ο καθηγητής Πανεπιστημίου Χρηστομάνος σε έκθεσή του (6.7.1873) προέβλεπε καθαρά κέρδη της Εταιρείας 4 εκατομμύρια φράγκα, δηλαδή μέρισμα 28,5% επί κεφαλαίου 14 εκατ.

Οι εργασίες της εταιρείας δεν είχαν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Οι μετοχές είχαν υπερδιπλασιασθεί από 200 σε 460 δρχ. Και τότε άρχισε η κατάρρευση· βέβαια η πτώση της τιμής των μετοχών ήταν βαθμιαία. Καταβαλλόταν προσπάθεια από τον κυβερνητικό τύπο να πεισθεί το κοινό ότι η ύψωση της τιμής της μετοχής είναι βέβαιη και για την πτώση ευθύνονται οι κερδοσκόποι και η αντιπολίτευση. Αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα από την «Αλήθεια».

Την 31η Μαΐου, ενώ η μετοχή έχει υπερτιμηθεί στις 110 δρχ. η «Αλήθεια» γράφει: «Πλησιάζει δέ ο καιρός νά φθάσουν 200».

Την 28η Ιουλίου (υπερτίμηση 85 δρχ.): «Ούδεμία όμως άμφιβολία ότι θά φθάσουν 150, διότι...».

Την 9η Αυγούστου (+75)⁷⁴: «[...] αὐται θά υπερτιμηθούν, όπως καί ἄν ἔλθουν τὰ πράγματα».

Την 24η Σεπτεμβρίου (+18): «Ούδεμία άμφιβολία ότι άμα παρέλθη η μαστίζουσα τήν Εὐρώπην κρίσις...».

Την 27η Οκτωβρίου (+3): «Ἐλπίζομεν όμως ότι θά υψωθοῦν».

Παρόμοιες δημοσιεύσεις συναντούμε στην εφημερίδα «Μέλλον». Από το άρθρο της 11ης Σεπτεμβρίου διαβάζουμε: «Ραγδαίαν έκπτωσιν υπέστησαν κατά τήν παρελθοῦσαν εβδομάδα αἱ μετοχαί τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου, ἀπό 75 εἰς 60, 50 καί 40 φράγκα καταβάσεως τῆς υπερτιμήσεως αὐτῶν». Ως βασικά αίτια θεωρεῖ το δημοσίευμα το ολίγο προβλεπόμενο μέρισμα, ἰδίως όμως την αχρηματία που επικρατοῦσε στην Αθήνα.

Αντίθετα με την «Αλήθεια» που προέβλεπε αύξηση της τιμής, το «Μέλ-

της Εὐρωπαϊκῆς μεταλλουργίας τάξιν». Λόγια βαρυσήμαντα για το μέλλον του Λαυρίου, τα οποία δυστυχώς δε θα επαληθευθοῦν.

72. Πρβλ. *Νικολαΐδου*, Χρηματιστηριακή κλεις, passim., Αθήνα 1908 και *Μιχ. Πλατανούλου*, Ιστορία..., ό.π., σελ. 32.

73. Το αρκετά υψηλό ποσοστό συμμετοχής του Δημοσίου θεωρήθηκε ως ένδειξη ότι τα κέρδη της Εταιρείας θα ήσαν μεγάλα, πράγμα που γέμισε αισιοδοξία το κοινό.

74. Το (+) δηλώνει υπερτίμηση και (-) υποτίμηση της τιμής μετοχής.

λον» προβλέπει νέα πτώση των τιμών· σε άρθρο του, την 28η Σεπτεμβρίου γράφει: «Αἱ τῶν Μεταλλουργειῶν μετοχαί καί πάλιν ὑπετιμήθησαν, πωλούμεναι χθές ἐπὶ 21-22 φρ. ἀμοιβῆ, σήμερον δέ ἐπὶ 17-18. Οὐδέ ἐλπίς ὑπάρχει μεγάλης ἀνατιμήσεως, ἀλλὰ φόβος μάλλον μεγαλυτέρου ἔκπεσμού, μ' ὅλας τὰς ὁποίας καταβάλλουσι προσπαθείας πρὸς ἀνύψωσιν αὐτῶν οἱ τε διευθύνται τῆς ἑταιρείας καί ἄλλοι ἐνδιαφερόμενοι».

Ἐνῶ ἡ Ἐταιρεία εἰδοποιούσε⁷⁵ τὸ κοινὸ ὅτι θα δοθεῖ κάποιο μέρισμα μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, δημοσιεύεται στο «Μέλλον» τῆς 30ῆς Οκτωβρίου⁷⁶ ἀνακοίνωση τῆς Ἐταιρείας:

«Ἡ Ἐταιρεία τῶν Μεταλλουργειῶν τοῦ Λαυρίου
δηλοποιεῖ ὅτι

Ἡ κατάστασις, ἐν ἣ διατελεῖ νῦν ἡ ἀγορά, ἐπέβαλεν εἰς τὸ Συμβούλιον τὸ καθήκον τοῦ νά μεριμνήσῃ πρὸ πολλοῦ διὰ τὴν ἀναβολὴν τῆς τὴν 1ην ἐπιόντος μηνὸς Νοεμβρίου πληρωτέας γ' δόσεως τῶν μετοχῶν».

Ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση· ὅλοι προσπαθοῦν νὰ πουλήσουν, ἀλλὰ ποιοὶ αγοράζει; Ἡ «Ἀλήθεια», ἐνῶ παλαιότερα ὑπεστήριζε τοὺς Συγγρό, Σερπιέρη κτλ., ἀλλάζει γραμμὴ καὶ σε ἄρθρο τῆς, τὴν 3ῆς Νοεμβρίου, ὅταν ἡ μετοχὴ εἶχε ὑποτιμηθεῖ κατὰ 3 φρ. (-3), ἔγραφε: «Υπαίτιοι οἱ ἰδρυταί. Πρέπει νά εἰσαχθοῦν εἰς δίκην».

Οἱ ζημιές ἦσαν μεγάλες γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ εἰζημώθησαν πάρα πολλοί. Πολλὰ ἄρθρα ἐγράφησαν ἀπὸ ἀνώνυμους μετόχους⁷⁷ καὶ ἐπώνυμους ἐπιστήμονες⁷⁸, ποὺ προσπαθοῦσαν ν' ἀναλύσουν τὰ αἰτία καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς. Ὁ σημαντικότερος ἀπ' ὅλους, ὁ Λέσβιος οἰκονομολόγος Ἀθανάσιος Βερναρδάκης ἐκτιμᾷ τὴ ζημιὰ σε 3 εκατ. φρ.· σε κάθε Ἀθηναῖο ἀναλογεῖ ποσὸ 50 φρ. κατὰ μέσο ὄρο⁷⁹. «[...] καὶ ποσὸν βεβαίως μέγα», γράφει ὁ Βερναρδάκης, «ἀπέναντι τῶν ὑλικῶν μας μέσων, ἀφοῦ πλησιάζει σχεδὸν μὲ τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ ἐκείνου ὅπερ ἕκαστος Γάλλος

75. Πρβλ. εφημ. «Μέλλον», ἀριθ. 987, 28.9.1873.

76. Πρβλ. εφημ. «Μέλλον», ἀριθ. 996, 30.10.1873 καὶ *Τ. Βουρνά*, Τα Λαυρεωτικά..., ὁ.π., passim., σελ. 110.

77. Ἐνας ἀνώνυμος μέτοχος σε φυλλάδιό του με τίτλο «Τὰ Μεταλλουργεῖα τοῦ Λαυρίου καὶ τὰ πρὸς βελτίωσιν αὐτῶν», ἐκδ. Τυπογραφείου Μεριμνῆς, Ἀθήναι 1873, κατηγορεῖ τοὺς Δελτηγεώργη καὶ Συγγρό, ποὺ ἐξαπάτησαν τὸ ἐλληνικὸ κοινόν. Ὁ ἴδιος γράφει ὅτι ἡ ἔνδεια χρήματος οφείλεται στὴν πληρωμὴ καὶ ἐξαγωγή, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν, 18 ἐκ. δρχ. περίπου σε διάστημα λίγων μηνῶν καὶ ἡ ἐξαγωγή ἄλλων 3 ἐκ. τουλάχιστον γιὰ τὴν τρίτη δόση τῶν μετοχῶν τοῦ Λαυρίου.

78. Πρβλ. *Α. Βερναρδάκη*, Το Λαύριον, στὴν εφ. «Μέλλον», Νο 1063, 11.5.1874 καὶ Νο 1071, 1.6.1874· ἰδίῳ, Περὶ Κυβείας, στὴν «Οἰκονομικὴ Επιθεώρησις», ἔτ. 4ον, φυλ. 37ον, Μάρτιος 1876, σελ. 20-34 καὶ *Ν.Ι. Βαλσαμάκη*, Περὶ τῆς Χρηματιστικῆς Κυβείας, ἔτ. 4ον, φυλ. 36ον, Φεβρουάριος 1876, σελ. 536-542 στο παραπάνω περιοδικόν.

79, 80. Πρβλ. *Α. Βερναρδάκη*, Περὶ Κυβείας, ὁ.π., σελ. 31.

επλήρωσε δι' άποζημίωσιν τών Πρώσσων. 'Η ζημία λοιπόν κατ' έμέ ήτο μεγάλη, καί έπαισθητή, όχι ένεκα τής κυβείας, άλλ' ένεκα τής κακής εκτιμήσεως καί έπομένως τής υπερτιμήσεως τής άγοράς, άφ' ου αί μετοχαί έπωλούντο καί πωλούνται όλιγώτερον του ήμίσεος τής άξίας των»⁸⁰.

Ο θρίαμβος του Δεληγεώργη δεν κατάφερε τίποτα άλλο παρά να μεταβιβάσει δικαιώματα ξένης εταιρείας σε ελληνική. Η ίδια η Κυβέρνηση παρέδωσε τα συμφέροντα του λαού σε μια ελληνική εταιρεία, τα ιδρυτικά μέλη της οποίας εκμεταλλεύθηκαν την άγνοια για τα χρηματιστηριακά ζητήματα του ελληνικού λαού και πλούτισαν σε βάρος του⁸¹. Τους ανθρώπους αυτούς υπονοούσε ο υπουργός Οικονομικών Σωτηρόπουλος στην μεταγενέστερη Κυβέρνηση Κουμουνδούρου, όταν σε αγόρευσή του στη Βουλή έλεγε: «Ώφελούμενοι καί οι ίδρυταί τών μεταλλουργείων εφρόντισαν ώς ήκούομεν να πουλήσουν τάς μετοχάς των καί τοιουτοτρόπως ώφεληθέντες άλλοι μέν 100 χιλ. καί άλλοι 50 χιλ. δραχμών άπήλθον ό μέν εις τήν Δύσιν, ό δέ εις τήν Ανατολήν, όπως ειπε ό Σάιμπς»⁸².

ΧΡΗΣΤΟΣ Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ

81. Βλ. και τη γνώμη του αιμνήστου Έλληνα ιστορικού *Παύλου Καρολίδου* στο έργο του, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από του 1821 μέχρι του 1921*, τόμ. Ζ', σελ. 162, Αθήνα 1929.

82. Η γνώμη του Σωτηροπούλου βρίσκεται στον *Μιχ. Πλατανόπουλο*, *Ιστορία του Χρηματιστηρίου...*, ό.π., σελ. 57 και στο βιβλίο του *Κ. Ψαλτήρα*, *Η μεγάλη απεργία, Λαυρεωτικά*, έκδ. Κάκτος, Αθήνα 1982, σελ. 94.

*Summary*THE FOUNDING OF THE LAVRION MINING COMPANY
AND SPECULATING

The reasons for the founding of the company by Andreas Singros are examined in the light of the prevailing social and economic conditions.

The Lavrion mines were exploited by the French-Italian Roux-Frais-Sinet et Serpieri Co. from 1864. The Greek state contested their right to exploit the gangue heaps and levied a 60% tax on the net revenue gained (article 3, Law, Y', 20.5.1871).

Following the dispute between the company and the Greek state, involving also France and Italy, Andreas Singros bought the concern for 11.5 million francs on February 15th 1873.

A new company was to be established within 15 days, by Singros, other Greeks and a contribution from Serpieri, with a capital of 200 million francs, divided into 100,000 shares.

In Athens rumor spread that there was gold at Lavrion and people flocked to buy shares in the company. Demand was far in excess of supply and the price escalated. The company made a poor showing and the disappointed shareholders tried in vain to sell their shares. But there were no buyers.

This speculating caused considerable damage, estimated at around three million francs, 50 grances per Athenian!

CHRISTOS BALOGLOY

---

1. See Vernardakis, Ath., «About speculating» (in Greek) in Economic Review, vol. 4, p. 20-34, March 1876.